

اصلاحات ارضی در ایران

۱۳۴۰ - ۱۳۴۵

آن.ک.س. لمتون
ترجمه مهدی اسحاقیان

www.ketab.ir

www.ketab.ir

لشون، آن کاترین سویلن فورڈ، MIT - ۱۹۱۲، م.
اصلاحات ارضی در ایران ۱۳۳۵، ۱۳۳۶ / نوشته آن. ک. س. - لغتون: ترجمه مهدی اسحاقیان.
تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۲.
۸-۱۷۹۶-۱۱-۹۶۳-۹۷۸-۸
فایا
چاپ پنجم، ۱۷۰۳.
اسحاقیان، مهدی، مترجم
۱۳۹۲ / ۹۷۸ / ۳۳۳ / HD
۳۳۳/۳۱۵۵
۳۸۶۶۱۸۱

سرشناسه:
عنوان و نام پدیدآور:
مشخصات نشر:
شابک:
وتمت فهرست نویسی:
یادداشت:
شناسه افزوده:
رده بندی کنگره:
رده بندی دیویی:
شماره کتابشناسی ملی:

اصلاحات ارضی در ایران
۱۳۴۵ - ۱۳۴۰

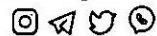
آن. س. ک. لتون
ترجمه مهدی اسحاقیان

چاپ پنجم ۵ فروردین ۱۴۰۳ ۵ ۲۰۰ نسخه ۵

مدیر تولید: مهدی بوشهریان ۵ امور هنری: مسعود چترروز ۵
صفحه‌آرایی: معصومه محمدی ۵ امور چاپ: محمدامین رضاپور ۵
چاپ و صحافی: چاپخانه انتشارات امیرکبیر ۵

دفتر مرکزی: تهران، خیابان جمهوری اسلامی،
تقاطع خیابان سعدی، پلاک ۲
شماره تماس: ۰۲۱۳۳۹۰۰۷۵۱-۲ و ۶۱۲۸
کدپستی: ۱۱۴۳۸۱۷۸۱۸

amirkabirpub.ir
@amirkabirpubco

مؤسسه انتشارات امیرکبیر
© همه حقوق محفوظ است.

فهرست

۹	..... مقدمه مترجم
۱۵	..... مقدمه
۱۷	..... فصل اول: سرزمین و مردم ایران
۱۷	..... نظام زمینداری
۴۵	..... فصل دوم: واپسمانی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، شورای ده، زمین‌های خالصه
۴۵	..... تقسیم املاک شاه اجرا نشدن قانون اصلاحات ارضی سال ۱۳۳۹
۷۱	..... فصل سوم: قانون اصلاحات ارضی ۱۹ دی ۱۳۴۰
۹۵	..... فصل چهارم: اجرای قانون اصلاحات ارضی، مواد الحاقی، کنگره دهقانی
۱۱۷	..... فصل پنجم: سرکوبی مخالفان و گسترش اصلاحات در کشور
۱۳۷	..... فصل ششم: اجرای مرحله اول اصلاحات ارضی، گوناگونی در روش اجرا، خراسان
۱۴۹	..... فصل هفتم: اجرای مرحله اول اصلاحات ارضی: جنوب و جنوب شرقی
۱۷۱	..... فصل هشتم: اجرای مرحله اول اصلاحات ارضی، غرب
۱۹۵	..... فصل نهم: اجرای مرحله اول اصلاحات ارضی: آیین‌نامه مواد الحاقی
۲۱۳	..... فصل دهم: اجرای مرحله دوم: اجاره
۲۳۷	..... فصل یازدهم: اجرای مرحله دوم اصلاحات ارضی، فروش، تقسیم
۲۵۱	..... فصل دوازدهم: رسیدگی و حل و فصل اختلاف مالکان و زارعان
۲۶۵	..... فصل سیزدهم: نظام آبیاری
۲۷۹	..... فصل چهاردهم: شرکت‌های تعاونی و سازمان مرکزی تعاون روستایی
۲۸۹	..... فصل پانزدهم: جنبش تعاونی، ۱۳۴۰ - ۴۳
۳۰۹	..... فصل شانزدهم: شرکت‌های تعاونی در سال‌های ۱۳۴۴ - ۴۵
۳۲۹	..... فصل هفدهم: دستاوردها، مسائل و روندها
۳۳۹	..... پی‌نوشت
۳۴۹	..... لغات و اصطلاحات
۳۵۳	..... معادل‌های انگلیسی - فارسی
۳۵۶	..... نمایه

مقدمه مترجم

خانم لمتون با ترجمه و انتشار کتاب *مالک و زارع در ایران*، که مطالعه جامع و نظام‌مندی از سیر تحول نظام زمینداری در ایران است، از نیم قرن پیش بر جامعه کتابخوان و علاقه‌مندان به تاریخ این مرز و بوم شناخته شد. به حق می‌توان گفت این کتاب از زمان انتشار تاکنون هنوز همچنان اثری بی‌بدیل، ماندگار و ارزشمند باقی مانده است، خصوصاً از نظر روش پژوهش و استفاده از منابع موجود بابتی نو فرا روی پژوهندگان این عرصه گشود.

کتاب *اصلاحات ارضی در ایران*، اثر دیگر وی در سال ۱۹۶۹ / ۱۳۴۸ پس از چند سفر، که خود در مقدمه کتاب یادآور می‌شود، در جریان اصلاحات ارضی و برپایه گزارش‌های عینی مؤلف تهیه شده و نگارش یافته است. این کتاب گذشته از آن که می‌توان آن را ادامه کتاب *مالک و زارع در ایران* و به عبارتی جلد دوم آن دانست، چون بررسی مشروح و مفصلی از اجرای اصلاحات ارضی طی سال‌های ۱۳۴۰ - ۱۳۴۵ از کل مناطق کشور به دست می‌دهد و به ندرت می‌توان در منابع فارسی مربوط به اجرای اصلاحات ارضی چنین گزارشی یافت از این جهت در زمره منابع پایه به شمار می‌رود.

کتاب حاوی مقدمه‌ای کوتاه، هفده فصل، یک فصل پی‌نوشت که مروری بر رئوس کتاب است؛ و فصلی که به توضیح لغات و اصطلاحات تخصصی یا واژه‌های متعارف و روش‌های مرسوم در مناطق مختلف کشور اختصاص دارد.

فصل اول کتاب خلاصه و برآیند کلی از کتاب *مالک و زارع در ایران* است که به بررسی وضع طبیعی و جغرافیایی کشور، تقسیمات کشوری، تحول نظام‌های ارضی (تبول و اقطاع)، روستا و واحدهای کار زراعی (نسق)، انواع مالکیت، مناسبات مالک و زارع برپایه نظام سهمبری و گوناگونی شیوه‌های اعمال خدمات اجباری مالکان بر زارعان می‌پردازد.

فصل دوم به معرفی پیشینه تاریخی حل مسئله زمین از جنبش مشروطه به بعد تا جنبش ملی شدن نفت و زمینه‌های اجتماعی - سیاسی اقدامات اجتناب ناپذیری اختصاص می‌یابد که به لایحه‌الغای عوارض در دهات و لایحه‌ ازدیاد سهم زارعان، تشکیل انجمن‌های دهات و مقدمات تشکیل شرکت‌های تعاونی اعتباری روستایی و مسائل مربوط به فروش املاک شاه به زارعان محل انجامید.

فصل سوم به بررسی فضای سیاسی اواخر دهه سی و تصویب قانون اصلاحات ارضی، تعیین حداکثر مقدار مالکیت و اراضی مستثنا از شمول قانون اجرای اصلاحات ارضی، مقرهای مالکان برای گریز از شمول مقررات قانون، شرایط واگذاری زمین به زارعان و جنبه‌های تبعیض‌آمیز قانون میان طبقات مختلف زارعان و دلایل عملی مترتب بر آن، چگونگی تعیین قیمت ملک و نحوه پرداخت بهای املاک مالکان، تصمیم‌گیری در خصوص اراضی بایر و موات و ملاک تعیین قیمت این اراضی و شرایط واگذاری آن به افراد و نیز وظایف مالکان و زارعان به یکدیگر با استناد به مواد قانون اصلاحات ارضی اختصاص می‌یابد.

فصل چهارم با اجرای اصلاحات ارضی از آذربایجان و منطقه منتخب مراغه، با دلایل و انگیزه‌های خاص آن آغاز و با گسترش اجرای مرحله اول به شمال و غرب کشور، چگونگی کار مأموران سازمان اصلاحات ارضی در کردآوری، آمار و اطلاعات از زارعان و نیز از مالکان برپایه اظهارنامه‌های ملکی آنان، تشکیل شرکت‌های تعاونی با به پای واگذاری زمین به زارعان، چندانگی در روال کار مجریان اصلاحات ارضی و مسئله طرح مواد الحاقی به‌عنوان شروع مرحله دوم اصلاحات ارضی خاتمه می‌یابد.

فصل پنجم با بررسی نآرآمی‌های سیاسی و اجتماعی در تهران و قم و درگیری در منطقه عشایری فارس، برگزاری انتخابات مجلس شورای ملی، تشکیل کنگره آزادمردان و آزادزان، مشکلات مربوط به ثبت املاک که روند اجرای اصلاحات ارضی را کند می‌کرد و گزارش از مقدار اراضی واگذارشده به زارعان و مالکانی که داوطلب فروش املاک خود شدند، مخالفت مالکان با اصلاحات ارضی و استقبال زارعان از آن در نقاط مختلف کشور ادامه می‌یابد.

فصل ششم به اجرای مرحله اول اصلاحات ارضی در خراسان اختصاص دارد مؤلف از مسائل خاص این منطقه، نظام زراعی (صحرا)، واکنش و استقبال زارعان از اجرای اصلاحات ارضی و ستمی که مالکان بر زارعان روا داشته‌اند و از حس تازه آن‌ها و بهتر شدن وضع و حالشان سخن می‌گوید.

در فصل هفتم اجرای مرحله اول اصلاحات ارضی در جنوب و جنوب شرقی کشور، کرمان، اصفهان، فارس و یزد و دلایل محدودیت اجرای اصلاحات ارضی در کرمان و حرکت کند آن و خصومت آشکار مالکان فارس با اصلاحات ارضی، تصویر متفاوت اجرای اصلاحات ارضی در

خوزستان و نقش سازمان آب و برق خوزستان در این منطقه و دسته‌بندی‌های گروهی و قومی، فقر وسیع و بدهکاری زارعان بررسی می‌شود.

فصل هشتم به اجرای اصلاحات ارضی در غرب ایران، کردستان، کرمانشاهان و لرستان اختصاص می‌یابد که عمدتاً همچون سیستان و خوزستان مورد بی‌مهری حکومت بود. سیمای بزرگ مالکی و اجحاف مالکان در پیش از اصلاحات ارضی، فقر شدید در این مناطق، تغییر در رویکرد زارعان به اصلاحات ارضی و شرکت‌های تعاونی و بهبود وضعیتشان از جنبه اجتماعی تصویر می‌شود.

مؤلف در فصل نهم به تشریح آیین‌نامه مواد الحاقی به‌عنوان اجرای مرحله دوم اصلاحات ارضی می‌پردازد. زارعتانی که در مرحله اول از واگذاری زمین بی‌نصیب ماندند، در این مرحله، اجرای مواد الحاقی و طرح شق سه گزینه‌ای، امیدشان به دریافت زمین کم‌رنگ‌تر می‌شود و تأخیر در اجرای آیین‌نامه مزبور بر نگرانی آن‌ها و امید مالکان به شکست اصلاحات ارضی می‌افزاید. خصوصاً در آیین‌نامه مزبور که دو شق دیگر، تشکیل واحدهای سهامی زراعی و خرید حق ریشه زارعان اضافه و میزان مالکیت هر مالک بر حسب هکتار مشخص می‌شود. در این فصل مواد آیین‌نامه مواد الحاقی در خصوص پنج شق مقرر و حل و فصل اختلاف مالکان و زارعان مشروح بررسی می‌شود.

فصل دهم به بررسی شق اول مواد الحاقی به قانون اصلاحات ارضی و مقررات اجرای آن، اجاره، میزان اجاره‌بها برپایه توافق مالکان و زارعان اختصاص دارد. همچنان‌که مؤلف متذکر می‌شود بیشترین تعداد روستاهای مشمول اجرای مرحله دوم با روش اجاره حل و فصل شد و میزان اجاره‌بهای مقرر کمتر از سهمی بود که قبلاً به مالک می‌پرداختند، اما حس تازه زارعان از آن بود که در انتخاب کشت نوع محصول آزاد بودند و قانوناً احساس امنیت داشتند.

نویسنده در فصل یازدهم به شقوق دیگر آیین‌نامه مواد الحاقی یعنی فروش، تقسیم زمین به نسبت بهره مالکانه بین مالک و زارع و یا توافق با تشکیل واحدهای سهامی زراعی یا نهایتاً مالک حق ریشه زارع را با توافق وی بخرد که چگونگی انتخاب هریک از این شقوق در مناطق مختلف کشور متفاوت بود و مؤلف از عوامل گوناگون مؤثر بر انتخاب سخن می‌گوید.

فصل دوازدهم به حل و فصل اختلاف مالکان و زارعان اختصاص داده شده است که عمدتاً به مسئله اصلی حقایق مرسوم به روابط مالک و زارع مربوط می‌شود، و بخشی هم چنان که مؤلف می‌گوید ناشی از سوء استفاده مالکان از تبصره ۲ ماده سه قانون اصلاحات ارضی بود که اراضی مکانیزه را از شمول فروش به دولت مستثنا می‌کرد. مؤلف که خود در پاره‌ای از موارد رسیدگی به شکایت زارعان از مالکان حضور داشت نمونه‌های مشخصی از آن‌ها را ذکر می‌کند.

در فصل سیزدهم مؤلف به مسئله نظام آبیاری و اهمیت حیاتی آن در نظام کشاورزی ایران خاصه در مناطق کم‌باران که آب موردنیاز کشاورزی از منابع زیرزمینی قنات‌ها تأمین می‌شود، و از نقشی که مالکان در پیش از اصلاحات ارضی در تنقیه و لایروبی قنات‌ها و آب‌روها داشتند سخن می‌گوید، و بر آن است که در اراضی‌ای که دولت خرید و به زارعان واگذار کرد برخلاف انتظار با وجود بی‌رغبتی مالکان در سرمایه‌گذاری در امور قنات‌ها نظام آبیاری اصلاً آسیب ندید، درحالی که در مرحله اول املاکی که مشمول واگذاری به زارعان نبود به علت بلا تکلیفی وضع حاکم نظام آبیاری لطمه خورد. مؤلف موارد گوناگونی از نزاع و درگیری بر سر آب خصوصاً در مناطقی که اراضی به صورت پراکنده و دانگی به زارعان واگذار شده بود، نارضایی زارعان از آب‌بهای اضافی به ویژه در خوزستان و آذربایجان که سازمان آب و برق توزیع آب را برعهده داشت، و نیز از تأثیر حفر چاه‌های عمیق و نیمه عمیق بر سفره آب و کاهش جریان آب قنات در مناطقی مثل برخوار اصفهان و نیشابور یاد می‌کند.

فصل چهاردهم به تشکیل شرکت‌های تعاونی و سازمان مرکزی تعاون روستایی اختصاص می‌یابد. نویسنده به بررسی دو انتقادی که مالکان و مخالفان بر اصلاحات ارضی داشتند می‌پردازد. هر دو انتقاد به از میان رفتن نقش و قدرت مالکان در دو حوزه حفظ نظام آبیاری و تأمین نیازهای مالی و اعتباری زارعان مربوط می‌شود. به عبارتی با اجرای اصلاحات ارضی نظام آبیاری که با حمایت مالی مالکان برقرار بود شکننده و از میان خواهد رفت، و زارعی که به حمایت مالی مالکان وابسته بودند بی‌پشتوانه خواهند شد. تدوین کنندگان قانون اصلاحات ارضی بر این نظر بودند که تشکیل شرکت‌های تعاونی در روستاها جای مالکان یعنی اداره امور روستا و رسیدگی به امور قنات و تأمین اعتبار مورد نیاز زارعان را خواهد گرفت. نویسنده به سیر تحول شرکت‌های تعاونی و پیروی از الگوی کلاسیک انگلستان و هند و اساسنامه شرکت‌های تعاونی می‌پردازد. با تأسیس سازمان مرکزی تعاون روستایی در سال ۱۳۴۲ اداره و سرپرستی شرکت‌های تعاونی از سازمان اصلاحات ارضی و بانک اعتبارات کشاورزی و عمران روستایی به این سازمان واگذار شد.

نویسنده در فصل پانزدهم با عنوان جنبش تعاونی به تشریح چگونگی، شرط تشکیل، عضویت، هدف، وظایف، سرمایه و منابع تأمین مالی آن، مشکلات تشکیل آن در مناطق مختلف به تأثیر از چگونگی اجرای اصلاحات ارضی در روستا به صورت کامل یا دانگی، حوزه فعالیت، میزان کارایی و آگاهی مدیران آن، ساخت سازمانی، خاصه تأثیر آن‌ها در کاهش پیش‌فروش محصول و بدهی زارعان به دکانداران و پيله‌وران و سیاست کلی سازمان مرکزی تعاون روستایی در گسترش شرکت‌های تعاونی، تشکیل اتحادیه‌های شرکت‌های تعاونی و توسعه فعالیت‌های مالی - اعتباری

و بازاریابی برای محصولات اعضای شرکت‌های تعاونی، تبدیل آن‌ها به کانون اداره امور روستا و به‌وجود آوردن زارعان مستقل و مسئول و انتقادات مطرح می‌پردازد.

فصل شانزدهم را نویسنده به نقد و ارزیابی عملکرد شرکت‌های تعاونی در سال‌های ۱۳۴۴ - ۴۵ اختصاص می‌دهد و از تقویت سازمان مرکزی تعاون روستایی، افزایش کادر میدانی، یکپارچگی و تجدید سازمان در شرکت‌های تعاونی، کمبود کارمند در سطوح بالا، برگزاری دوره‌های آموزش کوتاه‌مدت برای مدیران و هیئت‌مدیره‌های شرکت‌های تعاونی، مدیریت ضعیف بعضی از شرکت‌ها، انتظارات اعضای شرکت‌های تعاونی از مدیران و هیئت‌مدیره‌ها، رضایت زارعان از شرکت‌های تعاونی و خدمات آن‌ها و دیدارهای مؤلف با مدیران، هیئت‌مدیره‌های اتحادیه‌ها و شرکت‌های تعاونی و زارعان بحث می‌کند.

نویسنده در فصل هفدهم به بررسی دستاوردها و مسائل مربوط به اصلاحات ارضی طی سال‌های ۱۳۴۰ - ۴۵ در حوزه‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی می‌پردازد، و متذکر می‌شود مرحله اول به‌طور اساسی توزیع مالکیت زمین را تغییر و مرحله دوم به روابط مبتنی بر نظام مزارعه در بیشتر مناطق کشور پایان‌داد. سنجش تأثیرات اصلاحات ارضی از نظر اقتصادی و کشاورزی دشوارتر است، زیرا گستره زمانی آن برای ارزیابی روندهای جدید کوتاه است. در بررسی اثرات جنبی اصلاحات ارضی بر زندگی روستایی از بهبود و رونقی که در پی تأمین امنیت به‌وجود آمد سخن می‌گوید، ولی معتقد است آزادی اعمال خودسرانه قدرت باقی است. اگر بخواهند اصلاحات ارضی کاملاً مؤثر واقع شود در حوزه‌های دیگر حیات سیاسی کشور هم باید اصلاحات صورت گیرد.

در این جا لازم می‌دانم از آقای دکتر مصطفی ازکیا، استاد و پژوهنده این عرصه، که با لطف بی‌دریغشان زحمت خواندن کتاب را پذیرفتند و نکات سودمندی پیشنهاد کردند صمیمانه سپاسگزاری کنم. از استاد مشیت علایی که در گشودن گره‌هایی از کار ترجمه همراهی کردند کمال امتنان را دارم. امید است ترجمه این اثر زمینه‌ای برای نقد و سنجش آن، که از عهده اهل نظر و پژوهندگان این عرصه برمی‌آید، فراهم آورد.

مقدمه

اصلاحات ارضی، که در دی ماه سال ۱۳۴۰ / ژانویه ۱۹۶۲ آغاز شد، یکی از مهم‌ترین رویدادهایی است که پس از انقلاب مشروطه سال ۱۲۸۵ / ۱۹۰۵ - ۱۹۰۶ در ایران رخ داده است. ارزیابی نتایج اصلاحات ارضی هنوز هم زود است، باین حال زمان برای به دست دادن گزارشی از روال کلی آنچه اصلاحات ارضی در عمل طی کرده، مسائل پیش رو و نتایج حاصل که می‌تواند مفید باشد فرارسیده است.

در خلال تابستان سال‌های ۱۳۴۱ / ۱۹۶۲ و ۱۳۴۳ / ۱۹۶۴ و ۱۳۴۴ / ۱۹۶۵ و ۱۳۴۵ / ۱۹۶۶ به مناطقی که در آن‌ها اصلاح ارضی شده بود و یا در حال اجرا بود حقیقتاً زیاد سفر کردم. آنچه در این کتاب می‌آید گزارش مشاهدات من از این سفرهاست. زمان اجازه نمی‌داد همه مناطق کشور را ببینم و من هم نمی‌توانم ادعا کنم گزارش من کامل است. از برخی مناطق درست زمانی که اصلاحات ارضی تازه شروع شده بود بازدید کردم، و بعضی دیگر را زمانی پس از اجرای آن دیدم. برای مثال، در سال ۱۳۴۱ / ۱۹۶۲ و ۱۳۴۳ / ۱۹۶۴، در خلال مرحله نخست اجرای اصلاح ارضی به آذربایجان و گیلان رفتم، درحالی که تا سال ۱۳۴۴ / ۱۹۶۵ به خراسان و فارس، که تازه مرحله دوم اصلاح ارضی آغاز شده بود، نرفته بودم. پیش از آن که اصلاح ارضی شروع شود به همه جای کشور مسافرت کرده بودم، و بنابراین با اوضاع ایران پیش از شروع اجرای اصلاحات ارضی تا حدودی آشنا بودم.

مایلم حس امتنان خود را قلباً به دولت ایران، خصوصاً دکتر حسن ارسنجانی، وزیر کشاورزی در سال‌های ۱۳۴۰ / ۱۹۶۱ تا ۱۳۴۲ / ۱۹۶۳، و به جانشین وی، تیمسار ریاحی، به آقای عباس سالور، رئیس سازمان اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۱ / ۱۹۶۲ تا ۱۳۴۴ / ۱۹۶۴، و به جانشین او دکتر ولیان، برای کمک و تسهیلاتی که سخاوتمندانه در اختیارم قرار دادند، ابراز کنم. همچنین، تشکر گرم و صمیمانه‌ام را به آقای امیر پرویز مدیرعامل سازمان مرکزی تعاون روستایی طی

سال‌های ۱۳۴۲ / ۱۹۶۳ تا ۱۳۴۴ / ۱۹۶۵، و به جانشین وی آقای مساعد برای سخاوت و لطف در بذل هرگونه مساعدت در خلال سفرهایم، تقدیم می‌کنم.

من در انتخاب روستاها و شرکت‌های تعاونی که می‌خواستیم ببینم آزاد بودم، و از مناطق و تعاونی‌های روستایی دقیقاً در مقطع اجرای اصلاحات ارضی بازدید کردم. دیدارهای من در بیشتر موارد ماهیتاً غیررسمی بود. همچنین مایلیم احساس تشکر قلبی خود را به دوستانم در سازمان اصلاحات ارضی و سازمان مرکزی تعاون روستایی، که نامشان به میان می‌آید، برای مساعدتشان و قدردانی از کارهایی که انجام داده‌اند و می‌دهند، نشان دهم.

در پایان، از آن جا که این کتاب عمدتاً دربارهٔ زارعان ایران و دریافت آن‌ها از اصلاح ارضی است، شایسته است که احترام و علاقهٔ خود را به همهٔ آنان تقدیم دارم. من عمیقاً به مهمان‌نوازی زیاد آن‌ها طی سال‌های طولانی، و رابطهٔ دوستانهٔ آن‌ها که به آگاهی و فهم من از روستاهای ایران کمک کرده است بسیار وامدارم.

همچنین از پروفیسور دورین وارینر^۱ سپاسگزارم که برای بازخوانی کل متن سخاوتمندانه بسیار وقت گذاشتند، و من به راهنمایی و تشویق ایشان عمیقاً مدیونم. همچنین مایلیم مراتب سپاس خود را به آقای ژ. د. گرنی^۲، دکتر ک. س. مک لکن^۳ و آقای متیو وردزورگ^۴ برای پیشنهادهای ارزنده‌شان تقدیم کنم. مسئولیت دیدگاه‌های ابراز شده را تنها خود برعهده دارم.

همچنین از دکتر گ. ف. کوشینگ که کتاب را خواندند و اصلاحات بسیاری پیشنهاد کردند تشکر می‌کنم، و نیز برای کمک در تصحیح نمونه‌های چاپی به ایشان وامدارم.

در پایان، امیدوارم این اثر به‌رغم همهٔ کاستی‌هایش، تا حدی برای فهم دقیق‌تر آنچه در پی اجرای اصلاحات ارضی ایران به دست آمده، و مسائلی که هنوز با آن رو به روست مؤثر باشد.

1. Doreen Warriner

2. J.D.Gurney

3. K.S.MC Lachlan

4. Matthew Wordsworth